Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВОПОЕТИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Сучасна лінгвістична поетика як особлива наука про творчу словесну діяльність людини переживає час методологічних перетворень, пов'язаних із загальними теоретико-методологічними зрушеннями, як у галузі філології (літературознавстві та лінгвістиці), так і в науково-гуманітарній сфері в цілому.

Становлення і розвиток теорії та методології лінгвістичної поетики набули значного розмаху у XX столітті. При чому проблеми аналізу художнього тексту як вищої форми творчого словесного осягнення дійсності були актуальними як для літературознавців, так і для лінгвістів. Глибокі наукові дослідження з лінгвопоетики належать відомим ученим-філологам О. Потебні, О. Лосєву, М. Бахтіну, Р. Барту, Ю. Лотману, В. Жирмунському, І. Арнольду тощо.

Традиційна наукова основа лінгвістичної поетики – мовознавство – нині стрімко розвивається, взявши за основу провідний методологічний принцип інтеграції гуманітарних знань. Сама ідея синтезу гуманітарних наук не є новою на теренах досліджень і тлумачень творчої словесної діяльності людини. Зокрема, ще у працях О. Потебні, визначного російського та українського філолога, ми знаходимо обґрунтування теорії про мову, як особливу форму творчої та пізнавальної людської діяльності. На думку вченого, « …поетичний твір є метою інтелектуально-естетичної роботи духу, але й водночас цей же поетичний твір є і засобом самовираження та самореалізації духовного феномену, який ми і називаємо творчою особистістю» [11,с. 289].

Цю ж ідею синтезу гуманітарних знань підтримував і видатний лінгвофілософ минулого століття А. Лосєв, який стверджував: « Потрібно одну категорію (текст – тлумачення наше С.С.) пояснювати іншою

© Сафарян С.І., 2013

категорією (мовою – С.С.) так, щоб було очевидно, що одна категорія породжує іншу і всі разом – одна одну…» [8, с. 616].

Саме у процесі лінгвопоетичного тлумачення словесної творчої діяльності людини і необхідно «одну категорію пояснювати іншою». Тому лінгвістична поетика і вважається галуззю філологічних знань, що вивчає елементи художньої форми і змісту в їхній активній взаємодії. Вона розкриває систему художніх принципів, які породжують словесне естетичне ціле. Це наука про творчу словесну діяльність людини, результатом якої і є художній текст.

Лінгвістична поетика як галузь філологічної науки дає можливість досліджувати одиниці різних рівнів поетичної мови, їх функціонування у художньому тексті, а також засоби їх вираження у художній мові, мовних і літературознавчих категорій у синтезі. Художній текст, як особлива форма словесного естетичного освоєння людиною матеріальної та ідеальної здатності на описово-аналітичному рівні, що обов'язково враховує лінгвопоетика, має такі типи тлумачення:

1. Лінгвістичний коментар передбачає зіставлення формально-поетичних одиниць тексту з «формами і елементами загальнонаціональної мови і її стилів, а також із внутрішньо літературними засобами» [5,с. 54]. Лінгвістичне коментування художніх текстів різних жанрів – найбільш відомий і традиційний прийом описово-аналітичного тлумачення словесного естетичного цілого. Він може розпочинатися із пояснення лексичного значення невідомих читачеві слів і закінчуватися докладною кількісною та якісною характеристикою усієї сукупності мовних засобів тексту.

2. Лінгвостилістичний. За цього типу тлумачення художній текст характеризується як система діючих засобів авторського вираження. Головна увага приділяється з'ясуванню ролі словесних образів у реальному контексті, тобто опису художнього ефекту, який досягається актуалізацією конкретних засобів мовної виразності.

3. Лінгвопоетичний. Основна мета цього типу тлумачення – з'ясувати подібність художньої форми та художнього змісту, виявлення об'єктивних та

© Сафарян С.І., 2013

суб'єктивних факторів, які зумовлюють створення митцем оригінального художнього текстового світу за рахунок безперервної активізації і трансформації естетичних властивостей мови. До основних факторів, що постійно впливають на взаємодію змісту і форми художнього твору, належать, наприклад, жанр твору, ідейно-естетична позиція автора, образна система тощо.

Проблематика наукової і духовної методології тлумачення тексту має багатовікову традицію. Конструктивність багатьох ідей в інтерпретації художнього тексту полягає саме у вдалому синтезі й творчому розвитку численних досягнень філології, починаючи з Давньої Греції, з древньої науки герменевтики як науки і мистецтва розуміти та інтерпретувати текст. Так, російський спеціаліст у галузі стилістики І. Арнольд зазначає: « З точки зору герменевтики, розуміння тексту принципово діалогічне, як і кожне гуманітарне пізнання. Діалогічний характер інтерпретації тексту зумовлений тим, що за кожним текстом стоїть особистість його творця, і інтерпретація висловленого у тексті вимагає об'єднання зусиль багатьох гуманітарних наук, які розкривають культурно-історичний контекст, систему коду, точніше, багатьох кодів, відображених мовою тексту» [1, с. 74-75].

Загальновідомо, що художній текст – це своєрідно організована структура, яка постала як специфічний вид людської діяльності, що завершується певним продуктом словесно-естетичного нетипізованого осягнення реального та ірреального світів (у всій багатогранності людських чуттєвих уявлень). Інакше кажучи, художній текст, як у змістовому виявленні, так і формальному, - це продукт «живої людської духовності» (О. Потебня), словесне естетичне ціле зі своїми законами організації. Абсолютна істина сучасної лінгвопоетики – усі елементи художнього тексту насичені образним смислом, вони естетично вмотивовані та функціонально співвіднесені.

Цікавою у цьому сенсі є думка О. Потебні про ізоморфність слова і художнього тексту в цілому: « Елементам слова відповідають елементи поетичного твору, оскільки таке (поетичне – С.С.) слово і саме пособі є уже

© Сафарян С.І., 2013

поетичним твором. Єдності членороздільних звуків (зовнішній формі слова) відповідає зовнішня форма поетичного твору, під якою слід розуміти не лише звукову, а й взагалі словесну форму…

Вже зовнішньою формою зумовлені спосіб сприйняття поетичних творів і їхня відмінність від інших видів мистецтва. Уявленню в слові відповідає образ (або система образів) у поетичному творі.

Поетичному образу можуть бути дані ті назви, що й образу в мові, а саме: знак, символ, з якого береться уява, внутрішня форма…

… Поетичний образ є зв'язком між зовнішньою формою і значенням. Зовнішня форма зумовлює образ» [11,с. 309-310].

Отже, О. Потебня стверджує, що художній зміст (значення) маніфестується через словесну художню форму («єдність членороздільних звуків») та словесний художній образ («внутрішній знак значення»), при цьому рухомим компонентом поетичної структури є саме словесний художній образ. Водночас він чітко визначає синтез та ієрархію структурних елементів словесного естетичного цілого: художньо трансформовану систему засобів мови; поетичний образ або єдність словесних, художніх образів.

Цікаві дослідження з лінгвістичної поетики належать відомим ученим-словесникам Р. Барту та Ю. Лотману.

Наприклад, Р. Барт вважає текст художнього твору « простором, у якому триває процес утворення значень» [2, с. 424]. На разі йдеться не про значення одиниць тексту – письма, а про смисл «лексій» - одиниць тексту – читання. Р. Барт вивів парадоксальну, на перший погляд, бінарну опозицію « твір – текст», аргументуючи свій висновок тим, що « твір – завжди наочний, видимий, а текст існує тільки у дискурсі, він не може нерухомо завмерти і за своєю природою має крізь щось рухатися» [2, с.414-415].

Про таку саму бінарну опозицію « твір – текст» йдеться і у дослідженнях Ю. Лотмана. На його думку, художній текст – один із рівнів структури твору, « один із елементів відношень, що виявляються на тлі його поза текстових елементів: дійсності, літературних норм, традицій, уявлень» [10, с. 23].

© Сафарян С.І., 2013

Однак в інтерпретації зазначеної опозиції у Р. Барта і Ю. Лотмана спостерігаються певні відмінності. За Бартом, текст більший, ніж художній твір, оскільки включає в себе не тільки текст-письмо, а й текст-читання, тобто інтерпретацію. А Лотман стверджує, що твір більший, ніж текст, бо включає в себе позатекстові компоненти: традиції, культурне тло. Але так пояснюючи поняття « текст», ці вчені-літературознавці сприймали його як динамічну систему. « У тексті, - писав Р. Барт, - відбувається вибух, розпорошення смислу. Множинність тексту зумовлена не двозначністю елементів його змісту, а просторовою багато лінійністю значень, із яких він витканий (етимологічно «текст» означає «ткати»)» [2 , с. 417].

Ю. Лотман у своїх працях відзначає тенденцію тексту дуже дробитися і максимально об’єднуватися. «Саме у літературному творі слово «текст» виправдовує свою етимологію («textum» від«texto» - витканий, сплетений), - пише він [9, с.47].

Цікаві думки щодо тлумачення словесного естетичного цілого висловив свого часу літературознавець М. Гіршман. Зокрема, він зазначав, що кожен значний елемент художнього твору необхідний і незмінний, оскільки у ньому, як у краплині води, відображається смислова єдність усього цілого, при цьому втілення в окремих елементах усього цілого щоразу неповторне, самобутнє. Шляхи і прийоми тлумачення словесного естетичного цілого можуть бути різними. Проте М. Гіршман, розглядаючи питання аналізу художнього твору, акцентує увагу на тому, що необхідно насамперед зуміти ввійти у художню цілісність і, розглядаючи окремі її елементи чи грані, зуміти побачити у стислому вигляді їхні внутрішні взаємозв’язки з іншими частинами, тим самим сформувати початкове уявлення про загальну ідею та організуючі принципи побудови цілого.

Лінгвіст Б. Бобильов запропонував такі рівні філологічного аналізу тесту: перший – рівень авторської оціночної позиції; другий – ідеї тексту; третій – « образу автора».

© Сафарян С.І., 2013

Рівень авторської оціночної позиції пов’язаний із прагматичною спрямованістю тексту у вузькому розумінні цього терміна – як установки на вплив. Носієм та виразником «авторської» оціночної позиції, наприклад, у віршованому тексті є ліричний герой. Він є своєрідною мовленнєвою маскою «образу автора», яка певною мірою співвідноситься з мовленнєвою маскою «автора-оповідача» у прозі. Ліричний герой у віршованому тексті – це носій мови і водночас предмет зображення.

Рівень ідеї тексту дає можливість уникнути буквального ототожнення авторської оціночної позиції і образу автора. Ідея не зводиться до авторської оціночної позиції і не охоплює цілком образ автора: поняття і ідеї виражає суть образної інтерпретації дійсності у художньому тексті, узагальненої у цілісний зміст твору.

Постановка і вирішення теоретико-методологічних проблем у галузі лінгвістичної поетики неможлива нині без звернення до наукової спадщини М. Бахтіна.

Текст, за М. Бахтіним, є тією особливістю, яка виокремлює людину як об’єкт гуманітарних наук і є основою взаєморозуміння людей, їхнього духовного контакту.

Велике значення у лінгвопоетиці мають ідеї М. Бахтіна щодо визначення автора-творця і автора-людини та тлумачення тексту як першооснови всього гуманітарно-філософського мислення. Важливим у тлумаченні текста М. Бахтіним є і постановка питання про типологію текстів. Він виокремлював такі типи тектів: письмовий, усний, словесний, «домислюваний», профанний (навчання мовам), чужий, конструюваний, чистий, можливий, коментований тощо.

Взагалі М. Бахтін стверджував, що у гуманітарній сфері людина поза текстом, незалежно від тексту не може вивчатися, оскільки людина за своєю специфікою завжди словесно виявляє себе, тобто створює ні що інше, як тексти. Людина завжди реалізує себе у тексті, живе у світі текстів, духовність її, як вища форма виявлення самопізнання і самосвідомості, теж знаходить

© Сафарян С.І., 2013

своє вираження у тексті. М. Бахтін заявляв: « Людина завжди виражає себе (говорить), тобто створює текст (хоча б потенційний). Там,де людина вивчається поза текстом і незалежно від нього, це вже не гуманітарні науки, а анатомія чи фізіологія, чи щось інше» [3,с.301].

Цікавими видаються і праці теоретика словесності В.Жирмунського, який завжди супроводжував свої наукові дослідження конкретними спостереженнями над природою художнього слова. Свою концепцію цілісного лінгвопоетичного тлумачення художнього тексту, він виклав у роботі з теорії літератури, поетики та стилістики, де, зокрема, зазначив : «Якщо відмовитися від поверхневого погляду на зміст літературного твору як на сюжет (наприклад, сюжет «Отелло»: чоловік з ревнощів вбиває свою дружину…), то найбільш поширеним розумінням цього протистояння є таке: різниця форми і змісту зводиться до різних способів тлумачення по суті єдиного (неподільного – С.С.) естетичного об’єкту. З одного боку, ставиться запитання: що виражає даний твір (= зміст); з іншого: як виражається це щось, яким чином воно впливає на нас, стає відчутним (= форма). Насправді ж такий поділ на «що» і «як» у мистецтві є завжди умовним. Кохання, сум, трагічна душевна боротьба, філософська ідея тощо існують не самі по собі, а у тій конкретній формі, в якій вони втілені у зазначеному творі» [7,с.44].

Чи не тому умовне протиставлення форми і змісту («як» і «що») завжди приводить до утвердження їхньої нерозривності у художньому тексті, і у межах лінгвістичної поетики немає місця різниці між тим, що виражається і тим,як воно виражається. Інакше кажучи, без змісту немає форми, без форми не буде змісту. Саме це твердження є основою сучасної літературної освіти, що базується на тенденції вивчення літератури на науковій літературознавчій основі.

Отже, підбиваючи підсумки, можемо зробити такі висновки:

1. Лінгвістична поетика як філологічна наука про творчу словесну діяльність людини характеризується різноманіттям концепцій, наявністю

© Сафарян С.І., 2013

різних суджень, постійним синтезом у методиці дослідження художніх творів досягнень багатьох наукових теорій.

2. Постановка і вирішення теоретичних та методологічних проблем лінгвістичної поетики неможлива без звернення до наукової спадщини відомих літературознавців і лінгвістів ХХ століття: О. Потебні, О. Лосєва, М. Бахтіна, В. Жирмунського, Ю. Лотмана, Р. Барта тощо. Оскільки саме їхні наукові дослідження значно розширили теоретико-методологічну базу лінгвопоетики за рахунок введення до наукового та практичного ужитку нових понять та ідей.

3. Сучасний стан навчання літератури неможливий без використання елементів лінгвопоетичного тлумачення художніх текстів, оскільки літературний твір має обов'язково розглядатися як явище мистецтва слова і аналізуватися в єдності форми і змісту, що сприятиме продуктивному використанню надзвичайно високого освітнього, виховного потенціалу літератури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арнольд И. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сборник статей /Науч. ред. П.Бухаркин. – С.-Петербург, 1999.

2. Барт Р. Вибрані твори. Семантика. Поетика. – М., 1994.

3. Бахтін М. Естетика словесної творчості. – М., 1986.

4. Бобильов Б. О трех уровнях филогического анализа художественного текста //Индивидуальность автора и контекст: научный сборник. – Алма–Ата, 2002.

5. Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1983.

6. Гиршман М. Целостность літературного произведения и целостный анализ//Анализ художественного произведения. – М., 1979.

7. Жирмунський В. Теорія літератури. Поетика. Стилістика. – Л., Наука, 1977.

© Сафарян С.І., 2013

8. Лосев О. Бытие–имя – космос/Ред. А. Тахо-годи. – М., 1993.

9. Лотман Ю. Текст как динамическая система. // Структура текста. – М., 1981.

10. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста //Русская словесность. – М., 1997.

11. Потебня А. Эстетика и поэтика. – М., 1976.

© Сафарян С.І., 2013